

Pratarmė

Dėl Antrojo pasaulinio karo daugiau nei 20 tūkstančių našlaičiais likusių ar pasimetusių vokiečių vaikų 1946 metais bėgo iš Sovietų Sąjungos kariuomenės okupuotos šiaurinės Rytų Prūsijos dalies į Lietuvą, kad nemirtų iš bado. Jie buvo vadinami vilko vaikais. Tačiau, nepaisant lietuvių pastangų, po dvejų metų didžiosios jų dalies jau nebuvo tarp gyvųjų. Iš tų kelių tūkstančių išlikusiųjų, kurie po 1948-ųjų iš badaujančio Kionigsbergo (Karaliaučiaus*) pragaro pirmiausia paspruko į Vokietijos Demokratinę Respubliką (VDR), arba tų, kurie antrąją tėvynę rado Lietuvoje, gyvų yra labai nedaug. Ir tik pora tuzinų tuometinių vilko vaikų, psichologijos mokslo priskiriamų „išskirtinai traumuotų aukų“ kategorijai, rado galimybių, jėgų ir valios papasakoti apie savo likimą ir tokiu būdu buvo pripažinti aukomis.

Esu labai dėkingas už tai, kad šios knygos protagonistė – vilko mergaitė Ursula Dorn – yra iš tų nedaugelio, kurie nepabijojo

* Versdami knygą nusprendėme teikti vokiškus Rytų Prūsijos miestų ir gyvenviečių pavadinimus, siekiant pabrėžti istorinį faktą, jog tuo metu Rytų Prūsija buvo Vokietijos imperijos dalis. Tokio principo laikomasi ir kitose Lietuvoje išleistose knygose apie vilko vaikus. Skliausteliuose nurodome lietuviškus ir (kai kur) vėlesnius rusiškus pavadinimus (vert. past.).

pažvelgti į savo traumą, netgi būtinai norėjo tą padaryti. Džiaugiuosi, kad mudu susitikom, susidraugavom ir išmokome vienas kitą branginti. Man, istorikui, dar gana jaunam vyrui, nebuvo nei paprasta, nei savaimė suprantama taip pagarbiai, nuoširdžiai ir atvirai šnekėtis apie visuomenėje vis dar menkai žinomą vilko vaikų tragediją su garbaus amžiaus moterimi, dėl išgyventos traumos jaučiančia baimę jauniems vyrams. Neatsakytų klausimų neliko, tačiau abu dar ir dabar kraipome galvas, kai likę vieni arba abu drauge mąstome apie tai, kokios baisybės vyko tąsyk, prieš 75 metus, Karaliaučiaus griuvėsiuose ir Lietuvos miškuose.

Vilko mergaitę Ursulą pirmą kartą aplankiau 2019 metais. Ji gyveno miškų apsuptame sodelyje Veisenborne, ties Tiuringijos ir Žemutinės Saksonijos riba. Mano tikslas anuomet buvo pakalbinti tuomet 85-erių moterį ir paskelbti jos istoriją po metų pasirodysiančioje mano knygoje apie paskutinius Antrojo pasaulinio karo metų liudininkus. Pirmasis mūsų pokalbis truko mažiau nei pusvalandį, ir man tapo aišku, kad savo idėją galiu palaidoti. Ursulos pasakojimas buvo toks išskirtinis, toks su niekuo nepalyginamas ir istoriškai reikšmingas, kad nusipelnė atskiros knygos. Tačiau lygiai taip pat greitai susivokiau, kad tokią knygą įmanoma parašyti tik jei mudu su Ursula galėsime absoliučiai vienas kitu pasitikėti. Daviau laiko tokiam pasitikėjimui užaugti ir tik tada atskleidžiau Ursulai savo ketinimą, paminėtą šioje pratarinėje. Mudu bendravome ilgai ir daug, nes abu siejo troškimas papasakoti apie tokį Kionigsbergo ir vilko vaikų likimą, koks jis buvo iš tiesų.

Įvadas

2022 metų kovo 20 dieną Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis vaizdo žinute kreipėsi į tūkstančius demonstrantų, susirinkusių priešais Brandenburgo vartus Berlyne ir trokštančių išreikšti solidarumą su Ukraina. Buvo dvidešimt aštuntoji diena, kai Rusija užpuolė Ukrainą, prezidentas paprašo tylos minute pagerbti žuvusiuosius, tada išmaniajame telefone paleidžia sirenų įrašą, paskui rimtai pažvelgia į kamerą ir taria: „Tai tik dvidešimt sekundžių. O mes girdime tai valandų valandas, ištisas dienas, ištisas savaites.“ Zelenskio žinutė buvo labiau skirta jaunesnei vokiečių publikai, nepažįstančiai karo, bet akustinį signalą suprantančiai kaip aiškų perspėjimo ženklą, jog grėsmė arti. Pagalbos ginklais prašantis, politinį spaudimą patiriantis prezidentas tą akimirką veikiausiai nė nežinojo, kad jam paleidus sirenų kaukso įrašą tūkstančiams vyresnio amžiaus vokiečių, klausančių jo kalbos per televiziją, gyslose stingsta kraujas. Tai – Vokietijos karo vaikai, ir kaip tik šitas perspėjamasis signalas, kurį jiems teko girdėti ne savaites, o metų metus, sukelia pačius baisiausius prisiminimus apie bombardavimus penktajame dešimtmetyje. Ar pratys surengia vietiniai ugniagesiai, ar sproginėja naujamečiai fejerverkai, kas nors pridega virtuvėje arba užkaukia lėktuvo variklis,

šių žmonių atmintyje kaskart iškyla sugriauti jų namai, liepsnojančios gatvės, susmunkantys jų šeimų nariai; ir taip jau daugiau nei 80 metų. Net kalbant apie ankstesnius karus atsinaujina senos jų traumos. Dešimtajame dešimtmetyje gydytojai specialistai stebėjosi, kai, Jugoslavijos karo arba kartu su juo plūstelėjusių kaip niekada gausių karo apžvalgų žiniasklaidoje pastūmėti, jų kabinetus užplūdo Antrojo pasaulinio karo liudininkai ir ėmė pasakoti apie varginantį reiškinį, psichologų įvardijamą kaip *flashback* – praeities blyksnius, prisiminimus. Sensoriniai raktiniai dirgikliai suveikia taip, kad traumuoti žmonės tarsi katapultuojami atgal į laikus, kai patyrė didžiausią gyvenime šoką, ir dar sykių išgyvena tuos košmarus taip, tarsi jie vyktų dabar. Dauguma ligonių iki tol nei viešai, nei šeimose nebuvo pasakoję, jog yra kenčiančios karo aukos, arba patys nesusiejo su tuo savo depresijos ar baimių. Priežastis – jų pačių noras tiesiog pamiršti arba išstumti tai, kas patirta, taip pat ir menkas visuomenės susidomėjimas tokiomis vokiškėmis aukų istorijomis; regis, joms neatsirado vietos nei radikaliuose antikariniuose 1968 metų judėjimuose, nei nacių nusikaltimų tyrimuose, atliekamuose atkakliosios *Boomer generation*, kūdikių bumo kartos. Tiriant traumas remiamasi tuo, jog nukentėjusiajam paprastai reikia 50 metų, kad galėtų prabilti apie savo patirtus dvasinius sukrėtimus. Taigi žvelgiant retrospektyviai nestebina, jog nuo dešimtojo dešimtmečio vidurio buvo parašyta nesuskaičiuojama galybė autobiografijų. Tačiau rašantieji liudytojai savo pasakojimus skyrė arba tik savo šeimoms, arba teko konstatuoti, kad leidyklos ir kitos medijos dar nėra pasirengusios atvirai pasakoti apie vokiečių aukas Antrajame pasauliniame kare. Istorikai ir žurnalistai, tyrinėjantys žydų tautos genocidą, pavaizdavo tiek blogio, kad vokiečių liudytojų istorijų niekas nebenorėjo girdėti. Taigi tik trečiajame tūkstantmetyje jų likimai

sulaukė visuomenės dėmesio. Psichologijoje ir medicinoje tuo laiku įsitvirtino vadinamojo potrauminio streso sutrikimo sąvoka, ir daugybė medijų susiejo karo vaikų temą su bombardavimu ir trėmimais. Tačiau iki pat šiandienos, viena vertus, abiem pusėms gėda kalbėti apie karo patirčių traumas šeimose, kita vertus, ir visuomenei trūksta valios ar drąsos aiškiai atskirti nacių dikta-tūros aukas ir nusikaltėlius. Todėl milijonai Vakaruose užaugusių karo vaikų iki gyvenimo pabaigos grūmėsi su traumomis, patir-tomis per bombardavimus, o vaikai, kuriems teko bėgti iš rytinių Vokietijos imperijos teritorijų, dorojosi su traumomis praradę gimtinę ir bėgant patyrę nuožmų smurtą. Mūsų istoriografijoje tebežioji didelės spragos – pernelyg vienpusiškai moksliskai ištirti kone 16 milijonų tremtinių likimai, ignoruojami kitų Antraja-me pasauliniame kare dalyvavusių tautų nusikaltimai manant, esą dėl to bus sumenkinti nacių nusikaltimai, ir, regis, norint pamiršti apie buvusias vokiečių gyvenamas sritis.

Nė viena Antrojo pasaulinio karo aukų grupė nėra moksliskai tyrinėta taip mažai kaip Rytprūsių vilko vaikai, o taip, žinoma, nutiko dėl to, kad, palyginti su kitomis Trečiojo reicho ir nacių sukulto karo aukomis, apie jų likimą sužinota gana vėlai.

*Mes pamiršome savo gimtosios kalbos žodžius, pamiršome savo mamų dainas. Jas užgožė iš bado mirštančių, nukankintų, išnie-kintų motinų dejonės, našlaičiais likusių jų vaikų aimanos.**

Taip save apibūdino pirmieji 58 vilko vaikai, 1991 metų rug-sėjo 14 dieną susibūrę ir Lietuvoje įkūrę „Edelveiso“ draugiją,

* Žr. privatų barono fon Šteteno (von Stetten) archyvą.

siekdami atkreipti visų pirma Vokietijos dėmesį į iki šiol nepažintą tragediją. Draugijos nariai steigėjai yra vieni iš tų maždaug 120 tūkstančių* vokiečių, kurie 1945 metų balandį buvo įkalinti Kionigsberge, nes nepavyko pabėgti arba jiems tai padaryti trukdė nacių valdžia. Jiems teko patirti baisumus įsiveržus Raudonajai armijai, lydimus nuožmaus smurto ir besąlygiško troškimo griauti bei naikinti, ir jie neturėjo kaip nuo to apsiginti.

Siaubingi yra praradimai, nulemti karo. Šalia mūsų stovi gyvųjų ir mirusiųjų šešėliai. Mes vis dar sapnuojame žydinčius sodus, kurių nebėra, vis dar matome raudonplytes sodybas ankstyvo rytmečio rūkuose... Sugriautų namų ir per gaisrą apdegusių medžių šešėliai nukloję žemę. Sunaikintų bažnyčių varpai mūsų širdyse tebeskambina Requiem tiems, kas čia gyveno...

Net karui pasibaigus atskirti vokiečių civiliai nebeturėjo galimybės pabėgti į Vakarus. Šiaurinė Rytprūsių dalis buvo užkariauta ir tapo Sovietų Sąjungos okupacine zona. Iš viso, skaičiuojant kartu su Kionigsbergu, čia liko gyventi apie 250 tūkstančių vokiečių.** Aiškiai nurodyti skaičių tų, kurie tapo vilko vaikais, dėl šaltinių trūkumo ar skirtingų skaičiavimų neįmanoma. Remiantis ligšioliniais tyrimais, manoma, buvus apie 35 tūkstančius

* Čia pateikiami duomenys pagal Manthey, Jürgen: Königsberg. Geschichte einer Weltbürgerrepublik. München, 2015, p. 669 ir toliau (120 000 gyventojų), ir Linck, Hugo: Königsberg 1945–1948. Oldenburg, 1948, p. 50 (126 000 gyventojų). Detaliau nurodyti arba tiksliau įvardyti neįmanoma dėl trūkstamų šaltinių ir prieštaringų duomenų. Turimoje literatūroje paminėtas gyventojų skaičius prieš užimant Karaliaučių svyruoja tarp 80 000 ir 140 000. Įvertinus aplinkybes, 120 000 atrodo realistinis skaičius.

** Gornig, Gilbert H.: Das nördliche Ostpreußen. Gestern und heute. Eine historische und rechtliche Betrachtung. Bonn, 1995, p. 134.

badaujančių našlaičių, kurie po karo elgetaudami vaikščiojo po apleistą šiaurinę Rytprūsių zoną. Prisiklausę gandų apie artimo meilę ir pagalbą kaimyninėje šalyje šiaurėje, tarp 1946 ir 1948 metų veikiausiai daugiau nei 20 tūkstančių jų – bent kuriam laikui – išvyko į Lietuvą.* Į šį skaičių istorikai šiandien žvelgia kaip į apytikslį, kalbant apie tuometinius Rytprūsių vilko vaikus. Gerokai mažesni skaičiai gaunami dėl to, kad vilko vaikams apibrėžti kai kur taikomi griežtesni kriterijai.**

Tada, po karo, mes dar buvom tokie maži! Kai kurie dešimties, kiti vos penkerių. Mes ėjome, ėjome, ėjome... kelias buvo mūsų namai, pakelės grioviai – mūsų lova. Mes, vokiečių vaikai, daugiausia išginti iš Rytprūsių, į Lietuvą atėjome pėšiomis.

Didžioji dalis vilko vaikų elgetaudavo arba trumpai padirbėdavo Lietuvoje, paskui slėpdamiesi prekiniuose vagonuose grįždavo atgal į Rytprūsius, norėdami aprūpinti badaujančius giminaičius. Kitus įsivaikino lietuvių šeimos, tačiau šiems teko paaukoti savo tapatybę, mat jei Lietuvoje būtų buvę sučiupti tie, kas slapstė „vokiečių fašistų vaikus“, sovietų okupantų jie būtų buvę ištremti į Sibiro gulagus, o tai reiškė labai tikėtiną mirtį. Vilko vaikai gavo naujus vardus, jiems teko pamiršti gimtąją kalbą ir nebuvo leista kalbėti apie praeitį. Kai kurie buvo išnaudojami kaip pigi darbo jėga, net ir Lietuvoje kai kurie buvo prievartaujami ir patyrė

* Spatz, Christopher: Nur der Himmel blieb derselbe. Ostpreußens Hungerkinder erzählen vom Überleben. Hamburg, 2016, p. 113.

** Literatūroje pateikiami skaičiai, priklausomai nuo vilko vaikų apibrėžties kriterijų, yra nuo 5000 iki 30 000 vilko vaikų. Apie tai žr. Vilko vaikų draugijos pateikiamus kriterijus: Wolfskinder Geschichtsverein e. V. (Hrsg.): Definition Wolfskinder (Februar 2014), URL: <http://wolfskinder-geschichtsverein.de/definition-wolfskinder>.

smurtą, kiti rado jaukius namus ir naują mylinčią šeimą. Bendrai paėmus, tuometiniai vilko vaikai, kad ir kokia buvo tolesnė jų lemtis, yra dėkingi kaimyninei šaliai, išgelbėjusiai juos nuo baisios bado mirties.

Lietuva mus priėmė. Lietuvos motinos po ilgos mūsų kelionės nuplovė dulkes, dalijosi su mumis duona, sodino mus prie stalo. Reiškiame joms padėką.

Iki 1951-ųjų sovietinių įstaigų pareigūnai į VDR išsiuntė daugiau nei 1000* vokiečių vaikų iš Lietuvos ir bent 5363** našlaičius iš šiaurinės Rytprūsių dalies; iš jų veikiausiai daugiau nei pusė dalį laiko praleido kaimyninėje Lietuvoje. Istorikai spėja, kad dar apie 2000 vokiečių vaikų galėjo pasilikti Lietuvoje pakeitę tapatybę. Jei tartume, kad bendras nukentėjusiųjų skaičius – 20 tūkstančių, aiškėja, jog bet koku atveju daugiau nei pusė visų pagalbos ieškojusių vilko vaikų mirė iš bado. Arba dėl to, kad Lietuvoje nerado, kas jais pasirūpintų, nes nebeištvėrė kelionės tenai – neretai pasitaikydavo, jog išsekę vaikai iškrisdavo iš traukinio ar būdavo nustumti kareivių ar geležinkelio darbuotojų, – arba sugrižę į Rytprūsius mirdavo iš bado gatvėje ar sovietiniuose vaikų namuose.

Tik byrant Sovietų Sąjungai ir Baltijos šalyse sustiprėjus nepriklausomybės siekiantiems judėjimams pirmą kartą prabilti apie vilko vaikus. Nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios pirmiausia vietiniai Rytprūsių miestų ir apskričių kraštiečių laikraščiai papasakojo apie į Lietuvą nuklydusius „elgetaujančius vaikus“, „bado vaikus“ arba „vokietukus“, kaip jie buvo vadinami

* Hermann, Arthur (Hrsg.): Die Grenze als Ort der Annäherung. 750 Jahre deutsch-litauische Beziehungen. Köln, 1992, p. 212.

** Spatz, p. 249. Spėjama, kad vaikų buvo nuo 4000 iki 8000.

Lietuvoje. Ko gero, tai dokumentinių filmų kūrėjas Eberhardas Fechneris (Eberhard Fechner) įvedė šiandien įsitvirtinusių sąvoką, kai 1991 metais publikavo reportažą „Vilko vaikai“* apie nuo karo nukentėjusią šeimą ir išžvelgė panašumų su biologiniu terminu. Nuo vėlyvųjų viduramžių, remiantis legenda apie Romulą ir Remą, vilko vaikais buvo vadinami pamestinukai, augę be tėvų, toli nuo žmonių civilizacijos gamtoje ir iš dalies socializavęsi su gyvūnais. Antrojo pasaulinio karo metų vilko vaikams šis terminas gali būti taikomas tik dėl to, kad kalbame apie mažamečius, kurie vieni arba grupelėmis, be suaugusių lydinčiųjų kurių laiką turėjo išgyventi gamtoje ir iš gamtos. Betėvystė paprastai nebuvo rimtas kriterijus taikant šią sąvoką, nes nemažai vilko vaikų tuo laiku buvo greitai priimti lietuvių, tad neužsiliko miške. Taisgi Rytprūsių vaikai neaugo visai be kontakto su kitais žmonėmis arba žmonių civilizacija. Tačiau simboline prasme, regis, ši sąvoka gana taikli. Bent jau po minėto dokumentinio reportažo transliacijos „vilko vaikų“ sąvoka ėmė vis dažniau figūruoti tremtinių sąjungų iš šiaurinių Rytprūsių laikraščiuose ir aplinkraščiuose, kai buvo ieškoma Vokietijoje gyvenančių giminaičių.

Tuometinis Vokietijos Bundestago parlamentinės ryšių su Baltijos valstybėmis grupės pirmininkas baronas Wolfgangas fon Štetenas (Wolfgang von Stetten) 1992 metais keliaudamas po Lietuvą susitiko su „Edelveiso“ draugijos nariais ir atkreipė dėmesį į vilko vaikų tragediją. Po to jis parašė nesuskaičiuojamą galybę laišku – norėjo atkreipti oficialių įstaigų ir pareigūnų dėmesį į šią žmogišką dramą; nuo 1992-ųjų jis nuosekliai vartojo „vilko vaikų“ sąvoką, dėl to ir Vokietijos vidaus reikalų ministerija bei Vokietijos ambasadoriai Lietuvoje perėmė šį apibrėžimą.

* Fechner, Eberhard: Wolfskinder. Deutschland, 1991.

Kionigsbergo žlugimas

Paskutinioji Rytprūsių taika

Rytų Prūsija mirė. Tamsių girių ir krištolinių ežerų šalis 1933 metais susirgo nepagydoma liga. Valstiečių ir žvejų šalis. O marios ir toliau atlieka choralą laikui. Ligos simptomai ignoruojami. Ordinų ir riterių pilių šalis. Briedžiai stovi klausydamiesi amžinybės. 1939-aisiais pasmerkta išnykti. Arklių šalis, reicho grūdų aruodas. Amžinos kovos tarp rytų ir vakarų šalis. 1944 metais paversta griuvėsiais. 1945-aisiais iš jų nebepakilusi. Alkų ir šventųjų giraičių šalis tarp Nemuno ir Vyslos. Karaliaučius, Kionigsbergo mėsos kukulių, marcipanų ir grynojo proto miestas, sulygintas su žeme, visa gyvastis išnaikinta. Užmiršta atoki šalis.

Ursula Dorn gimė 1935 metų balandžio 19 dieną Frico ir Martos Butgereitų (Fritz, Martha Buttgereit) šeimoje Kionigsberge, buvo pirmasis jų vaikas. Rytų Prūsijos sostinė ant Prėgelio (Priegliaus), už septynių kilometrų nuo miesto įtekančio į naująją Baltijos uostą, tuo laiku jau skaičiavo kone 700 metų istoriją. Įkurtas 1255-aisiais kaip Vokiečių ordino tvirtovė tarp begalės ežerų ir pelkynų, Kionigsbergas išaugo į viduramžišką Hanzos miestą, pagarsėjusį išskirtiniais auksakalių ir gintaro apdirbėjų kūrinių, nuo 1457-ųjų – Vokiečių riterių ordino didžiojo

magistro rezidencija; vėliau Kionigsbergas tapo Prūsijos hercogų fon Hohencolernų pagrindine buveine, nuo 1724-ųjų – Prūsijos valstybės karalių sostine ir rezidencija. Tais pačiais metais gimsta kone garbingiausias šio miesto sūnus – Imanuelis Kantas (Immanuel Kant), drauge su kitais filosofais ir švietėjais smarkiai prisidėjęs prie to, kad miestas išgarsėtų kaip dvasinis centras; šios šlovės spinduliai pasklido toli už Vokietijos imperijos sienų. Nuo to laiko pagal pagrindinį Kanto veikalą Kionigsbergas vadinamas „grynojo proto miestu“. 1815 metais tampa sostine ir ekonominiu, socialiniu ir kultūriniu Rytų Prūsijos provincijos centru, liberalizmo citadele. 1871-aisiais susikūrus Vokietijos imperijai, šis karių ir garnizono miestas, kurio išorines ribas ženklina galingi įtvirtinimai, turi 110 tūkstančių gyventojų. Suskirstius į didelio ploto administracinius vienetus, gyventojų skaičius iki Pirmojo pasaulinio karo 1914-aisiais išauga iki 250 tūkstančių. Versalio sutartimi atėmus teritorijas, Kionigsbergas tampa Vokietijos anklavu; 1933-aisiais valdžią perėmus nacionalsocialistams, mieste gyventojų skaičius dar sykį ūgteli iki 316 tūkstančių. Logistiškai ir ekonomiškai jie norėjo likti susiję su motininu Reichu. Kad būtų apeitas susiformavęs vadinamasis lenkiškasis koridorius, nuo 1919-ųjų skyręs Rytų Prūsiją nuo kitos Vokietijos dalies ir tapęs rimtų ginčų tarp Vokietijos ir Lenkijos vyriausybės objektu, 1922–1939 metais tarp Vokietijos ir nuo jos Versalio taikos sutartimi atskirtos Rytų Prūsijos kursuoja keleiviniai laivai specialia linija *Seedienst Ostpreussen* (Rytų Prūsijos jūros tarnyba). Keleiviniai ir krovininiai laivai tankiai plaukioja tarp Karaliaučiaus ir Vakarų Vokietijos uostų, tokių kaip Svinemiundė, Travemiundė ir Kylis. Ekonomikos šerdis ir biržos būstinė yra Kionigsbergo uostas, ten vienas po kito švartuojasi jūriniai ir upiniai laivai. Didingame aukštos pilies fone siaurutės vidinio

uosto įlankėlės krantai apsupti tapybiškų fachverkinių namukų, o išoriniame uoste, kur zuja garlaiviai, stūkso milžiniški sandėliai, kranai ir grūdų talpyklos.

Praėjus vos kelioms valandoms po to, kai Ursula išvydo šviesą Kionigsbergo katalikiškoje Kotryniečių vienuolijos ligininėje Haberbergo rajone, motina nešasi ją į miesto traukos centrą – į uostą. Gyvenamajam laivui „Hansas“, priklausančiam mergaitės seneliui – 75 metų savarankiškam laivininkui Teodorui Ferdinandui Hafkei (Theodor Ferdinand Hafke) ir jo žmonai Emai (Emma), nėra kada gaišti laiko prisišvartavus. Kelias tonas sveriantis laivas, pakrautas grūdais, anglimis, mediena, plytomis, stovi kroviniame uoste ir turi išplaukti, kad prekės laiku būtų nugabentos vidinių vandenų keliais, jungiančiais Kionigsbergą su Vokietijos pagrindiniu kanalų tinklu.

Iki šeštųjų gyvenimo metų Ursula auga šiame laive kartu su dviem jaunesniais broliais ir sesute. Laivui plaukiant ji dūks-ta su savo broliukais Heincu (Heinz) ir Fricu (Fritz) tarp angų kroviniams krauti, šviesūs banguoti jos plaukai plaikstosi gajiviamė vėjyje, pučiančiame nuo Kuršių marių per Neringos kopas ir žalius Zamlando (Sembos) pusiasalio laukus. Labiausiai Ursulai patinka, kai laivas išmeta inkarą Karaliaučiuje, tada ji stebi judrų gyvenimą Kneiphof (Knypavos) saloje, senamiesčio centre, vietinių gyventojų meiliai vadinamoje Puošnybe (die Pracht). Arba Žuvų turguje sekioja akimis rėkaujančias moteris su skaromis ir juodais nertiniais, mokančias, kaip išdėlioti menkes, plekšnes bei ungurius, ir šluotomis nuo prekystalių vaikančias įkyrias žuvėdras. Ursula užuodžia šviežio šieno kvapą, sumišusį su salsvu arklių kvapu; arkliai siauromis gatvelėmis traukia aukštus grūdų maišais pakrautus vežimus į senamiestyje esančius sandėlius fachverkiniuose namuose dydžio sulig bokštu.

Jei šeima ilgėliau užtrunka sausumoje, Ursulos tėvas parsisamdo uosto darbininku ir uoste pildo miltais aukštas saugyklas. Jis dažnai pasiima du vyresnius vaikus – Ursulą ir Heinčą, kai sunkvežimiu važiuoja į apylinkių malūnus. 1906 metais gimęs Fricas Butgereitas kiekvieną laisvą valandėlę pirmiausia skiria vaikams. Vos trejų sulaukusių Ursulą išmokina plaukti su gelbėjimo ratu, pririštu prie kablo, kurį iš laivo nuleidžia į vandenį, kad mergaitė galėtų sūpuotis ant švelnių bangelių.

Kaip ir visoje Vokietijos imperijoje, Rytų Prūsijoje dėl prastos ekonominės padėties sudygsta nacionalsocializmo idėjos. 1932 metais ketvirtadalis gyventojų gyvena iš valstybės paramos. Daugiau nei 100 000 žmonių – bedarbiai. Kaip ir visur imperijoje, valdžią užėmus nacionalsocialistams visi politinių priešininkų valdymo organai sunaikinami. Valstybės aparatas išsyk atitinkamai pertvarkomas, išleidžiami antisemitiniai įstatymai. Kaip ir bet kuris kitas Vokietijos miestas, Kionigsbergas pelnosi iš ekonominio pakilimo, ėmus valdyti nacionalsocialistams. 1928-aisiais nacionalsocialistinės darbininkų partijos paskirtam Rytų Prūsijos gauleiteriui Erichui Kochui, propagandos vadintam „provincijos tėvu“, daugiausia dėl Hitlerio inicijuoto amatų skatinimo valstybinėmis priemonėmis pavyksta bedarbių skaičių provincijoje per trejus metus sumažinti iki 8200 (1936 metais). Tuo pat metu buvęs geležinkelio darbuotojas iš Reino krašto savo turtą pagausina iki milijonų per jo vardu pavadintą neva visuomenei naudingą fondą. Baltijos jūros uostas pamažu pritaikomas karo pramonei. Kionigsbergo gyventojai labiausiai tai pastebi tada, kai į jų miestą perkeliamos gausios divizijos, o Gotlobo Ferdinando Šichau (Schichau) įkurta laivų statykla ima dirbti visu pajėgumu, ten gaminami povandeniniai ir minų ieškantys laivai. Pastatydamas vadinamąjį Heilsbergo gynybinį trikampį,

vermachtas ištemptu 40–70 kilometrų pločio puslankiu tarp Kuršių marių ir Aismarių sukuria iš viso 200 km ilgio įtvirtinimų žiedą su daugiau nei 800 gynybinių bunkerių. Galiausiai Rytų Prūsija tampa pasirengimo nuo puolimo iš Lenkijos pusės sritimi, o Kionigsbergas parengtas kaip rezervinis uostas.

Praėjus metams nuo senelio Teodoro Ferdinando mirties 1938-ųjų rugsėjį, prasidėjo karas; Ursulos tėvui nuo 1940-ųjų pavasario tenka kautis Prancūzijoje, tad Butgereitų giminės verslą ir du laivus perima du Ursulos dėdės. Motina Marta, 1939-ųjų lapkritį pagimdžiusi ketvirtąjį vaiką, Fricą, ir močiutė Ema nusprendžia įsikurti sausumoje, ir 1941-ųjų vasarą gyvenimas ant vandens baigiasi. Ursula, tais pačiais metais pradėjusi lankyti mokyklą, su mama ir broliukais bei sesute įsikrausto į butą Kionigsbergo priemiestyje, Ilgojoje gatvėje 139 (Langgasse 139), o senelė Ema (Emma Haffke) renkasi ramų gyvenimą sodininkų bendrijoje prie Kontyno kelio (Contiener Weg). Plačiame areale tarp Šichau laivų statyklos ir Berlyno gatvės, kuriuo teka upeliukas Bykas (Beek), Ursulos senelė gauna kuklų medinį namuką su sodeliu. Neturtingoje gyvenvietėje didumoje barakų gyvena laivų statyklos darbininkai, čia yra benamių prieglauda ir kariuomenės sandėliai. Gyvenami sodai mėgstami vietinių, tad Kionigsbergo apylinkėse tokių sodų gausu. Marta irgi išsinuomuoja paprastą pašiūrėlę sodų bendrijoje, esančioje netoli naujojo buto; prasidėjus karui čionai atsikrausto ir jaunų vokiečių kariuomenės. Ursula nežino ir nenutuokia, kad jos mamą labiau vilioja ne gėlių lysvės, o dailučiai uniformuoti kariškiai.

Naujame name gyvena šešios šeimos; Martos vaikams ne taip įdomu kaip laive, kita vertus, čia daug erdviau. Du kambariai ir nedidelė virtuvė – didelei šeimai. Sau Marta įsirengia miegamąjį, kuriame nakvoja ir Fricas Butgereitas, kai jį išleidžia atostogų.

Ursula su seserimi ir broliais užima kitą kambarį. Jame – dvi varganos lovelės, vienoje, neretai su švino kareivėliais rankose, užmiega metas ir dvejis už Ursulą jaunesni broliai Heincas ir Fricas, kitoje – Ursula su mažąja Erika. Jiedvi savo pačių pasiūtomis skudurinėms lėlytėms gamina kartoninius baldelius. Lango vaikų kambaryje nėra, taigi žaisti per tamsu. Vaikus baugina judantys šešėliai, metami plikos elektros lempučių, tad savo kampilį, kuriame visada šalta, nes vienintelis šildytuvas bute – viryklė virtuvėje, jie meiliai vadina „kabinetu“. Ursulai daug vietos namie nereikia, ji mieliau būna lauke, bet koku dienos metu ir bet koku oru. Žaidžia akmenukais arba mokosi šokinėti per šokdynę. Jai patinka vaikai ir visi kiti žmonės aplink. Ilgoji gatvė priemiestyje, kur kitados gyveno ir Imanuelis Kantas, – tai plati ir judri pagrindinė gatvė, ja į abi puses kursuoja tramvajus. Kartu su broliais ir sesute Ursula lankosi netoliese esančiuose parkuose, su Erika pina gėlių vainikus arba skaito broliams iš mokyklinio elementoriaus. Apskritai, Ursula daug užsiima su jaunėliais, bet ne tik dėl to, kad jai smagu. Martai atrodo normalu, jog vyriausioji aštuonmetė dukra savarankiškai rūpinasi jaunesniaisiais ir eina pirkti produktų šeimai. Mama visiškai pasitiki Ursula, kuri ir fiziškai atrodo tvirta, ir šiaip ne iš kelmo spirta. Ji spinduliuoja žavesiu, bet visuomet atsargi ten, kur reikia, kur gali grėsti pavojus. Taigi mergaitė siunčiama parnešti, ko reikia mamai. Ursula žygiuoja į pieninę, perka sviesto ir sūrio, kepykloje – duonos ir bandelių, itin dažnai jai tenka bėgti į kolonijinių prekių parduotuvę tabako, nes Marta rūko kaip kaminas. Ursulos tėvas nerūko, jam, kaip ir vyriausiajai dukrelei, patinka grynas oras ir būti lauke. Kai Fricas Butgereitas grįžta į miestą, vilkėdamas naują prašmatnią kareivio uniformą, jis mielai iškylauja su vaikais, pavyzdžiui, eina į zoologijos sodą aplankyti baltųjų lokiukų ir dramblio Dženi. Žiemą

sūnelius ir dukreles vedasi čiuožti pačiužomis ant užšalusio Prėgelio (Priegliaus). „Ne sykį su juo iškylavome prie Baltijos jūros, praleidome gražią dieną pajūryje, – prisimena Ursula. – Kartą viena su tėčiu keliavau traukiniu į Gumbineną (Gumbinę), mat jis norėjo aplankyti būrio draugą. Tėčiui patikdavo iškylauti su manim. Jis mane mylėjo.“

1911 metais gimusi Marta Butgereit – ilgų tamsių plaukų, liekna; nors suvargusio veido, labai žavi vyrus. Nemėgsta žaisti su savo vaikais, neskaito jiems knygų, verčiau traukia cigaretę po cigaretės ir geria kavą svetainėje, klausosi plokštelių, nes turi patefoną lagamine. Kartais užsidegusi dainuoja mėgstamiausias Hanso Alberso (Hans Albers) arba Caros Leander (Zarah Leander) dainas. Marta apdovanota keletu talentų. Turi gražų balsą, yra aistringa plaukikė ir nardytoja. Tik retai kada šypsosi. Pasitaiko dienų jos gyvenime, kai būna palyginti meili aplinkiniams ir artimiesiems, šeimos nariams, tačiau saikingai, vos kelis kartus per metus. Vaikai kiaurą vasarą iki sutemų leidžia laiką lauke, o ji meiliai gremžia jiems nuo padų gatvių dervą. Kai žiemą jie vėlai pareina namo, išverda visų mėgstamos pieniškos sriubos su miltiniais *kleckiukais*. Vieną dieną Ursula su Heincu soduose iškasa butelį, kurio etiketėje užrašyta žodis „eteris“; pamane, jog tai geriama, išdidūs parneša namo mamai, ši stveria tą indą ir nešina juo išbėga į sodus. Ten sukelia ant kojų kareivius, užkasčius tą daiktą, ir šie, lyg viršininkams paliepus, sutvarko visa, kas tik galėtų būti pavojinga žaidžiantiems vaikams.

Prasidėjus karui ir taip neturtingoje darbininkų Butgereitų šeimoje ant stalo vis rečiau pamatysi mėsos ir vaisių, užtat per piet kone kasdien būna kopūstų ir morkų sriubos bei bulvių. Rytais vaikai vietoj tikro bičių medaus tepa ant duonos dirbtinį.

Jei nekreipsime dėmesio į tai, kad prekių ima stigti, kad vyrai iš-eina į frontą ir negrįžta, vis dėlto nedaug Kionigsbergo gyventojų pirmaisiais karo metais pajunta maisto trūkumą. Tiesa, Prėgelio (Priegliaus) žiotyse įrengiamos bombų slėptuvės, nuolat vyksta oro pavojaus pratybos, bet rimtų bėdų Kionigsberge ilgokai nėra. Imperijos vakaruose kasdien krinta bombos, o štai Rytų Prūsija iki 1944-ųjų vasaros išlieka tarsi ramybės oazė. Visiems prižadėta, kad Vokietijos grūdų aruodas yra ir bus saugus, kad amerikiečių ir anglų lėktuvai provincijos sostinės dėl atstumo savo bombomis niekaip nepasieks. Dauguma piliečių vis dar tiki nacių valdžios pažadais, o jeigu kas, jie kliausis Kionigsbergo priešlėktuvine gynyba. Netgi penki sovietų bombonešių antskrydžiai nuo 1941-ųjų vasaros ir 1943-ųjų pavasario baimės neįvairo, nors per antskrydžius ir žuvo keletas žmonių. Nelabai ką sugriovė, tad panikos nekilo. Buvo apgriauti priplaukos statiniai, sugriuvo „Shell“ degalinė Hindenburgo gatvėje 9, Uosto alėjoje sugriauti gyvenamieji namai nuo 44 iki 46 numerio.*

Rytprūsiai su jiemis būdinga ramybe į visa tai lengvai numoja ranka. Rūro sritis jau seniai virtusi griuvėsiais, tokie miestai kaip Kelnas ar Hamburgas išgyveno pragariškus laikus, Vokietijos Afrikos korpusas kapituliavo, ir netgi Rytų frontas jau priartėjo per šimtus kilometrų, bet didieji kionigsbergiškių karo rūpesčiai iki 1944-ųjų vasaros visai kitokie: susiję su maisto produktų stygiumi, išaugusiu jaunimo nusikalstamumu, vis gausesniais belaisviais arba vienu paliktų karių žmonių dorybingumu.** Susirūpinusi Reicho teisingumo ministerija pastebi, kad moterys per

* Tilitzki, Christian: Alltag in Ostpreußen 1940–1945. Die geheimen Lageberichte der Königsberger Justiz 1940–1945. Leer, 1991, p. 85 ir toliau.

** Ten pat, p. 59 ir toliau.

dažnai lankosi pas kirpėją ir pernelyg prisileidžia prancūzus karo darbininkus. O visa kita atrodo taiku. Karštą 1944-ųjų vasarą prie apatinio Pilies tvenkinio, kaip įprasta, styginių orkestras griežia kavinės „Confiserie Schwermer“ terasoje, kur gaminamai geriausi marcipanai ir kepami gardžiausi pasaulyje šakočiai. Muzikos garsai sumyšta su vaikų kryžstavimu, jie turškiasi maudykloje viršutiniame Pilies tvenkinyje, dūksta ir taškosi. Miesto tramvajai važinėja be trikdžių, traukiniai, kaip visad vasaros atostogų pradžioje, veža Kionigsbergo gyventojų šeimas ilsėtis į idilišką Zamlando (Sembos) pajūrį arba į tapybiškus Kuršių nerijos žvejų kaimelius.

Ursula visiškai nesuka galvos dėl karo. Nors nacionalsocialistų simboliai ir sambrūzdis gatvėse tapo kasdienybe, jos tai nestebina, kaip ir daugelis žmonių, ji neižvelgia jokio pavojaus. Mergaitei patinka žiūrėti, kaip maži pypliai su vėliavėlėmis dainuodami maršiuoja gatvėmis, patinka išėjus pasivaikščioti sutikti hitlerjugendo jaunuolius rudais marškiniais, didelius dailius senbernarus, ant kurių antkaklių kabo skardinės rinkti aukoms, vadinamoms „pagalba žiemą“*. Netgi bombardavimų iki šiol Ursula nei matė, nei girdėjo. O pasakojimų apie tai ji neskaito. Kitokių karo ženklų, pavyzdžiui, šiuo metu kone ant kiekvieno afišų stulpo iškabintų plakatų su keista žinia „Priešas klausosi“, ji nesupranta.

Ursula lanko mergaičių liaudies mokyklą, esančią pusiauukelėje tarp jos namų ir Brandenburgo vartų, mėgsta stebėti miesto bruzdesį gatvėse. Nuolat, kada tik gali, lanko močiutę soduose. Nors pinigų Ursula neturi, važiuoja tramvajumi, sustojančiu tiesiai prie jos namų. 8 linija driekiasi Berlyno gatve iki galutinės

* Pagalba nepasiturintiems, kad šie galėtų nusipirkti kuro ir apšildyti savo namus (vert. past.).

stotelės Kontyno kelyje. Ursula – bendraujanti, daug šypsosi; lengvai leidžiasi į kalbas su vairuotojais, šie džiaugiasi pamatę draugiškąją mergaitę, ilgainiui net leidžia Ursulai važiuoti nemo-kamai. Smalsioji vaikaitė atvykusi pas savo močiutę neretai lieka nakvoti ir kitą rytą iš jos važiuoja į mokyklą. Vairuotojai tram-vajuje – vis tie patys, taigi ir čia nereikia mokėti už kelionę. Jei Ursulai būtinai ko nors prireikia, ji išdrįsta paprašyti. Žino, kad močiutė Ema turi nedaug pinigų, kad gauna tik menkutę pen-siją. Bet močiutė jai niekada nebuvo šykšti, nieko nėra atsakiu-si. Priešingai, močiutei patinka virti vaikaitėi kukulaičius, prie jų patiekama su lupenomis virtų bulvių ir grietinės. Kai truputį ko nors atlieka, močiutė kaskart duoda Ursulai kišenpinigių. Už juos mergaitė krautuvėlėje prie kampo nusiperka ledinukų arba pas kepėją „mauro galvą“. Tai apskritas saldus ir riebus pyragaitis iš bulvinių miltų, apteptas kiaušinio baltymu ir gausiai apibarsty-tas šokolado drožlėmis. Kartais viduje dar būna grietinės. Per kermošių jai patinka pabėgėti iki lunaparko, atrakcionų, kur už 20 pfenigų gali pasisukti karusele. Ursula nesikremta ir tada, kai nebeturi pinigų, o užsimano ko nors saldaus. Bent jau vasarą gali močiutės sode prisiskinti nuo krūmų uogų, tada sėdasi ant sūpy-nių, pakabintų Emos sūnaus, Ursulos dėdės Oto (Otto).

Namie, pas mamą Martą, Ursula ir jos broliai bei sesutė taip gerai nesijaučia. Dėl vykstančio karo stinga ne tik maisto produk-tų, bet ir visų kitų pirmojo būtinumo prekių. Kad nėra šeimos aprūpintojo, matyti plika akimi; netgi malkos tampa prabangos preke. Kad nešaltų, Ursula su broliuku Heincu slapčia sliūkina į netoliese esančią prekinių traukinių stotį, kur ant atsarginių bė-gių stovi arba perkabinimo laukia anglių vagonai. Pamačius tokių reikia žaibo greičiu užšokti ant platformos ir prigrūsti kuprinėlę brangaus kuro namams, vis saugantis, kad sargyba nepastebėtų ir

vaikai negautų per čiupryną. Bet Ursula apdairi ir nutrūktgalvė; Heincui šios vyresnėlės sesės savybės patinka. Kas jau kas, o toji dičkė moka viską puikiai organizuoti ir turi gerą uoslę, žino, kur ko galima gauti ar rasti nemokamai. Ursula retsykiais aplanko ir dėdę Otą; jis dirba Šichau laivų statykloje, traukia anglis iš uosto farvaterio. Dėdė visada duos dukterėčiai šio to namo, kad šeima nešaltų. Taigi ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Ursula įsitikina, jog, nepaisant krizės, mieste ji sugeba išsilaikyti.

Tik barniai su mama kartais kiaurą dieną neina iš galvos. Kodėl mamytė tokia šalta? – klausia savęs mergaitė. Kodėl tokia egoistiška? Kone visiems Kionigsbergo gyventojams dėl karo tenka taupyti, susiveržti diržus ir apsirūpinti tik būtiniaisiais dalykais, tačiau mama net tuos menkus jų turimus pinigus išleidžia kvailoms cigaretėms. Ursula gerai žino, kad tėčiui tai nepatiktų. Bet jis nieko nemato, yra toli, kovoja už savo šalį, taigi nieko negali padaryti. Kartais Ursulai atrodo, kad ji, būdama aštuonerių ar devynerių, yra tikroji savo broliukų ir sesutės mama, o jos mamytė – mažas vaikas. Bet vaikai nesimuša, bent jau iki šiol Ursulai to neteko patirti. O štai Marta, kai grįžta namo išgėrusi ir viską randa sudėta ne taip tvarkingai, kaip reikalauja iš savo vyriausios dukros, kartais vožteli.

„Jei būtų mušusi ranka, gal nebūtų buvę taip skaudu, – šiandien balsu vis pasvarsto Ursula. – Bet mama pliekdavo mane bizūnu. Tada nė nežinojau, kaip tas daiktas vadinasi. Kai prieš porą metų lankiausi Prahos muziejuje, mūsų grupės vadovė parodė tokį daiktą, pavadino jį keistu vardu ir paaiškino, kad tas bizūnas – viduramžiškas kankinimo įrankis. Aš garsiai nusijuokiau, nes labai jau keistai nuskambėjo. Paskui kitiems grupės žmonėms papasakojau, kad vaikystėje man visada karšdavo kailį tokiu daiktu. Visi liko išsižioję.“